

РОЗДІЛ 8 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-1.09"19":82.091(100)(=134.2)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.2.38>

ДОН КІХОТ ЯК ІНТЕРТЕКСТЕМА АВТОБІОГРАФІЧНИХ МОТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ ХХ СТОЛІТТЯ

DON QUIXOTE AS AN INTERTEXTUAL TOPOS OF AUTOBIOGRAPHICAL MOTIFS IN 20TH-CENTURY UKRAINIAN POETRY

Гальчук О.В.,

orcid.org/000-0002-3676-7356

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри світової літератури

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто дискурс образу Дон Кіхота як топосу автобіографічних мотивів в українській поезії ХХ ст. Мета дослідження – визначити особливості авторських інтерпретацій традиційного образу і їхнього зв'язку з історико-культурним й ідейно-естетичним контекстом творчості митців. Для досягнення мети проаналізовано витоки традиції українського Дон Кіхота, окреслено основні тенденції в осмисленні цього образу поетами різних поетичних шкіл ХХ століття, визначено специфіку інтеграції традиційного топосу в національний літературний простір.

З'ясовано, що традиція художнього осмислення Дон Кіхота як прецедентного образу в автобіографічному мотиві пов'язана з його інтерпретацією Борисом Грінченком («Дон Кіхот»). Акцент на мотивах служіння, самотності героя, невідступності попри марність, на думку більшості, його зусиль у «боротьбі з вітряками». Така інтерпретація сприймається поетичним автопортретом митця в контексті роздумів про долю лідера в перетворенні охлосу на націю. У перебігу дослідження визначено, що в ранньомодерністській рецепції образу Дон Кіхота (у поезії П. Карманського) домінує мотив самотності й розгубленості, що корелює з притаманною для творчості молодомузівця ідеї розчарування в людському поступі і загальною тенденцією деміфологізації традиційних образів світової культури. Натомість у поетів-пражан образ Дон Кіхота щонайчастіше виринає в семантичному полі самоозначення, характеристики «ближнього» кола, де актуалізується такий складник інтертекстеми, як героїка боротьби з несправедливістю, безумна відчайдушність (у Є. Маланюка) попри несприйняття соціуму. Як частина автобіографічного тексту додається інтимний мотив – кохання без відповіді (в Олега Ольжича). У Ліни Костенко як представниці творчості поетів-шістдесятників з'являється мотив повторення історичної ситуації, де Дон Кіхотові, який для натовпу «навіжений», і далі необхідно воювати з велетнями. До цих «велетнів» належить і внутрішній ворог – сумнів. У такий спосіб поетеса актуалізує екзистенційні мотиви в осмисленні традиційно-сюжетного матеріалу.

Таким чином, окрім основних інтерпретацій, що склалися в традиції української літератури щодо Дон Кіхота як об'єкта сатиричного, комічного і трагічного тлумачення, можна виокремити і рефлексійно-особистісну, яка розширює семантичне поле його сприйняття до складника автобіографічного мотиву, образу-маски автора або ж «портрету» генерації, до якого він належить.

Ключові слова: Дон Кіхот; інтертекстема; художній топос; автобіографічний мотив; інтерпретація; символ; антропологія.

The article explores the discourse surrounding the image of Don Quixote as a topos of autobiographical motifs in twentieth-century Ukrainian poetry. The aim of the study is to identify the specific features of authors' interpretations of this traditional image and their connection to the historical, cultural, ideological, and aesthetic contexts of the poets' creative work. The analysis focuses on the origins of the Ukrainian Don Quixote tradition, outlines the main tendencies in the interpretation of this image by poets from different literary schools of the twentieth century, and determines the specifics of integrating this traditional topos into the national literary space.

It has been established that the tradition of artistic reinterpretation of Don Quixote as a precedent image within autobiographical motifs originates from Borys Hrinchenko's poem *Don Quixote*. His emphasis on the motifs of service, solitude, and persistence despite apparent futility forms a poetic self-portrait of the artist as a moral leader striving to transform the ochlos (the unorganized crowd) into a nation. In the early modernist reception of the image (as in the poetry of Petro Karman'sky, a representative of the *Moloda Muza* group), the dominant motifs are loneliness and disillusionment, correlating with the poet's skepticism toward human progress and the general trend of demythologizing traditional cultural archetypes.

For the Prague poets, the figure of Don Quixote appears primarily within the semantic field of self-definition, embodying the heroism of resistance to injustice and the motif of reckless courage (Yevhen Malaniuk), as well as the intimate autobiographical theme of unrequited love (Oleh Olzhych). In the work of Lina Kostenko, a representative of the Sixtiers generation, the motif of historical recurrence emerges: Don Quixote, deemed "mad" by the crowd, must once again fight

the giants – both external and internal, the latter embodied by doubt. In this way, the poet foregrounds existential dimensions within the interpretation of traditional plot material.

Therefore, in addition to the established satirical, comic, and tragic interpretations of Don Quixote in Ukrainian literature, a reflective and personal mode can be distinguished – one that expands the semantic field of the image toward the autobiographical, functioning as an authorial mask or a generational “portrait” to which the poet belongs.

Key words: Don Quixote; intertext; artistic topos; autobiographical motif; interpretation; symbol; anthropology.

Постановка проблеми. Образ Дон Кіхота вже не одне століття є частиною художнього простору різних національних літератур (тільки у ХХ ст. – Х.Л.Борхес, Р.Даріо, П.Верлен, Ц.К.Норвід та ін.), у тому числі й української. Як художній тоpos, концепт і частина мотиву донкіхотства, він інспірує авторські роздуми на моральну, соціальну й політичну проблематику, на чому не раз акцентували дослідники.

Із поширенням концепції тлумачення літератури як відображення антропологічних кодів зростає інтерес до постаті митця і способів її репрезентації у власному творчому доробку. Як образ-маска, автообраз митця, він стає мовою автора про себе і свій час. Таким чином, вважаємо, висвітлення проблеми «Дон Кіхот як маска автора чи генерації» на матеріалі української поезії ХХ століття не лише підтверджує тезу про традиційний образ як об’єкт основних – сатиричної, комічної і трагічної – інтерпретацій, а й розширює семантичне поле його сприйняття складником автобіографічного мотиву. Окрім того, вивчення діалогу «автор – Дон Кіхот» є частиною досліджень міжтекстових зв’язків української літератури, особливо активних в різноманітних явищах поезії ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві трансформації образу Дон Кіхота чи не найповніше проаналізувала у своїй дисертаційній праці «Інтерпретаційні моделі “вічних” мотивів донкіхотства та донжуанства в українській літературі ХХ століття» (2014) Д. Міщенко. Вона зазначає, що цей образ іспанського письменника-гуманіста відіграє роль «сталого чи варіативної метафори для акцентування глибоких соціальних, політичних, естетичних та духовних проблем минулого і сьогодення, паралельно ж відбувається й філософське осмислення цих явищ уже в естетичних координатах української культури та літератури» [11, с. 24]. Свої висновки дослідниця вибудовує на основі аналізу українських творів різних жанрів і авторів переважно материкової України, водночас роль образу Дон Кіхота в моделюванні поетичного автобіографізму розглядається принагідно. Про інтерпретацію образу головного героя роману Сервантеса у творчості Леоніда Мосендза писав І. Набитович [12], у ліриці пред-

ставників «Празької школи» – В. Просалова [16]. Глибокий аналіз поезії шістдесятників крізь призму донкіхотства здійснила Л. Тарнашинська [18]. Доповненням до цих досліджень буде запропонована студія, присвячена образу Дон Кіхота як інтертекстемі автобіографічного мотиву.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити особливості інтерпретацій образу Дон Кіхота і їхнього зв’язку з «текстом життя» автора та історико-культурним й ідейно-естетичним контекстом його творчості. Для досягнення мети необхідно застосувати історико-літературний, контекстуальний та інтертекстуальний методи дослідження і виконати такі завдання: проаналізувати витоки традиції українського Дон Кіхота як автообразу; окреслити основні тенденції в осмисленні цього тоposу поетами ХХ різних напрямів і поетичних шкіл ХХ століття як образи-автомаски; визначити специфіку інтеграції традиційного образу в національний літературний простір.

Об’єктами дослідження є лірика українських поетів різних періодів – Петра Карманського («Молода муза»), Євгена Маланюка, Олега Ольжича («Празька школа»), Ліни Костенко – об’єднана рецепцією тоposу Дон Кіхота. Предмет аналізу – авторське прочитання традиційного образу як образу-маски, його трансформація і нове семантичне наповнення.

Виклад основного матеріалу. Протагоніст роману Сервантеса Дон Кіхот і ширше – донкіхотівський мотив належать до художніх тоposів, які, за типологією генези, є авторською традиційною сюжетно-образною одиницею з тривалою історією творчої рецепції митцями різних епох і національних літератур. Це зумовлено архетипічним характером цього образу. Семантичне ядро Дон Кіхота як універсального архетипу ідеаліста, який вступає в конфлікт із буденною реальністю, формується навколо антиномій «ідеал – дійсність», «духовне – матеріальне», «мрія – розум», «піднесене – земне (комічне)». Власне тих антиномій, якими зазвичай оперують письменники в художньому відтворенні картини світу і власної антропоцентричної концепції. Для письменників ХХ століття особливо привабливим виявився художній потенціал образу Дон Кіхот, який корелює з втіленням вищого ідеалізму, що зберігає вірність лицарським чеснотам в світі абсурду, який

утратив віру в ці чесноти. Прагнення Дон Кіхота «виправити кривди світу» розкриває гуманістичну природу образу, а трагікомічна двоїстість надає йому глибокого психологічного виміру.

Для з'ясування специфіки авторських інтерпретацій Дон Кіхота як образу-маски митця вважаємо за потрібне виокремити мотиви, які його структурують. Позаяк у залежності від «тексту життя» і «тексту епохи» автора стають домінуючими окремі з них у тій чи тій рецепції. У системі мотивів, що забезпечили стійкість рецепції образу Дон Кіхота, визначальними є мотив подорожі (структурує шлях героя як духовне паломництво); мотив боротьби з вітраками (символ безрезультатної, але шляхетної боротьби за ідеал); мотив двійництва (Дон Кіхот і Санчо Панса), що відтворює діалектику мрії та практичного досвіду; мотив рицарства і його пародії (унаочнює деградацію ідеалів та їхнє іронічне відродження у нових культурних формах). Особливого значення набуває мотив безумства, який можна визначити як філософський стрижень образу. Безумство Дон Кіхота – не хвороба, а форма духовного опору й самозахисту душі від беззмістовності світу. Саме «манія рицарства» перетворюється на спосіб досягнення істини, на вищий тип морального безумства, у якому людська гідність і віра в добро набувають надрозумного виміру. Цей мотив зумовив подальші рецепції героя як «священного безумця» (від романтиків до модерністів), що уособлює духовну свободу і творчий акт як альтернативу буденності.

Упродовж своєї літературної історії образ Дон Кіхота зазнає численних типологічних трансформацій: від морально-алегоричного героя бароко до трагічного мрійника романтизму й екзистенційного ідеаліста модернізму. У ХХ столітті він постає як іронічна саморефлексія тексту – герой, який усвідомлює власну умовність. Донкіхотизм як культурний архетип зберігає універсальне значення, позначаючи тип людини, що чинить опір безглуздій дійсності силою уяви, моральності й віри у сенс.

У своєму дослідженні Д. Міщенко визначила три напрями рецепції роману Сервантеса в українській літературі: «перший – це використання образу або певних рис образу головного героя твору у художній тканині свого тексту та в концепції людини і дійсності, яка створюється у художньому творі. Другий – різноманітні модифікації концепції донкіхотства – і як окремого крилатого виразу, що вживається відповідно до ситуації, і як поняття, якому притаманні певні ознаки. Третій – створення оригінальних версій

сервантесівського сюжету, а також формування власного образу автора роману “Дон Кіхот”, так званий діалог художніх версій “Дон Кіхота”» [11, с. 25]. Погоджуємося з такою типологією, вважаючи, що використання інтертекстами Дон Кіхота як складника автобіографічних мотивів є відгалуженням першого з означених напрямів рецепції, що сформувалася в українському письменстві. Під «автобіографічними» розуміємо не лише ті, що мають безпосередній стосунок до біографії автора, а й мотиви характеристики покоління (школи), з якими письменник асоціює себе. Витоки цієї традиції – у творчості Бориса Грінченка.

Історію українського Дон Кіхота одним із перших в українській літературі розпочав Іван Франко. У 1891 році були опубліковані його *«Пригоди Дон Кіхота»* – розлогий, з 24 розділів і прологу, поетичний переспів основних епізодів роману Сервантеса. Важливо, що творові не тільки передують літературно-критичний нарис творчості іспанського письменника – Сервантес і факти його біографії згадуються і в Пролозі, де, окрім теми Іспанії, означена і магістральна оцінка образу Дон Кіхота: *«Він – аж до старості дитя – / Прямує на провал, / Побитий, та не вигаслий, / Несе свій ідеал»* [19, с. 171]. За постаттю «побитим, та не вигаслим» героєм роману Сервантеса впізнається сам автор поетичного переспіву, його готовність до важкої подвижницької і зазвичай непоцінованої за життя праці. Але якщо у *«Пригодах Дон Кіхота»* основною метою Івана Франка було насамперед ознайомлення української аудиторії з сюжетом величного твору доби Відродження, і в певному сенсі його поема – це зразок «просвітницької» рецепції (перше видання вийшло у дитячому часописі *«Дзвінок»*), то саме *«Дон Кіхот»* Бориса Грінченка вважаємо прикладом осмислення традиційного образу в координатах героя-автомаски. Дослідники (Н. Левчик, Д. Міщенко) солідаризуються в думці, що розробка Борисом Грінченком сюжетів інонаціональних літератур у творах *«Беатріче Ченчі»*, *«Лаврін Костер»*, *«Матільда Аграманте»*, *«Дон Кіхот»*, це «вибір певної теми суголосно актуальним проблемам вітчизняної літератури, завданням, що їх ставив перед собою письменник і як громадсько-культурний діяч» [7, с. 40]. Додамо: суголосно і актуальному питанню осмислення власної ролі в суспільному і культурно-освітньому русі.

Борис Грінченко концентрується на образі протагоніста роману Сервантеса, пропонуючи власний портрет самотнього, але фанатично від-

даного ідеї борця зі злом. Від сервантесівського Дон Кіхот письменника «успадковує» мотив небезпечних мандрів («*давні страшила по світу шукав, / Дракони, і велетні, й змії*»), фанатичної відданості справі боротьби зі злом («*І де він неправду і зло зустрічав, / Там сміло він брався до броні*» [3]) і навіть помилок на цьому шляху («*Він їздив по світу, боровся щодня / І часом, було – з вітряками*» [3]), мотив самотності, який впливає зі сприйняття героя божевільним («*Найкращі друзі впевняли його, / Що він божевільний без міри*»), злиденного («*В уламках од зброї з іржавим мечем*» [3]) і сповненого важких випробувань («*Життя його – низка і горя, і мук*») життя. Констатуючи ці складники біографії Дон Кіхота, Борис Грінченко протиставляє їм стійке переконання героя в правильності обраного шляху, яке не здатні перебороти ні насильство, ні насмішки. Важливим, на нашу думку, є авторський акцент на рішеннях Дон Кіхота, які продиктовані голосом серця. Протиставлення «голосу розуму» як обережної і поміркованої позиції неприйнятні для Дон Кіхота, адже коли інші сумніваються, «*слухавсь він серця самого свого, / А серце не знає невіри*» [3]. У цьому сенсі автор цікаво формує образ спільноти, якій герой присвячену своє життя: як і він, це «*прості та чисті серця, / Що в серце його прозирали, / Високий той образ за правду борця / Без сміху в душі заховали*» [3]. Тож з узагальненням Д. Міщенко, яка, аналізуючи цей твір Бориса Грінченка, наголошувала, що автор «звувив свою інтерпретаційну модель образу Дон Кіхота виключно до соціальної складової, скориставшись, власне, самими поняттями “лицар”, “лицарство” як певними смисловими штампами. Провідним мотивом поеми Грінченка є мотив самозречення. Цьому, як і іншим творам поета, притаманна певна прямолінійність, публіцистична риторика, показова ілюстративність, емоційні рефлексії та декларативність, в яких чітко простежується громадянська позиція самого автора» [11, с. 63], погоджуємося почасти. Дон Кіхот – це alter ego Бориса Грінченка, бо саме таким, що мусив долати не тільки інертність натовпу і ворожість недоброзичливців, а й застереження однодумців «економно» витратити свої сили, постає письменник в інтелектуальній біографії «Непокірний. Грані долі» Т. Вірченко і Р. Козлова [див. : 2].

У Бориса Грінченка маємо однозначну апологетику Дон Кіхота, натомість у молодомузівця Петра Карманського рецепція цього образу супроводжується іронією і самоіронією. У статті «Мова символів у поезії “Молодої музи”» О. Прищепа

цілком слушно зазначає, що у творчості молодомузівців «всі культурно-історичні елементи набувають символічних значень і поетично переосмислюються щодо їхньої первісної семантики» [15]. Це спостереження актуальне насамперед щодо поезії Петра Карманського. Зокрема, образ Дон Кіхота постає у нього і в оточенні інших традиційних образів різної генези (Прометей, Морган) в суспільно-політичній ліриці, і в інтимній як поетична маска ліричного автогероя. Так, у вірші 1920 року «*De profundis*» поет, переосмислюючи образ Дон Кіхота в іронічному ключі, вписує його в ряд інших образів, об'єднаних семами «розчарування» та «ілюзія». Античний Прометей постає в порівнянні з явищами релігійного скептицизму доби: «*Бур'ян поріс дорогою в рай. Ми духом змірили безкрай, / І не найшли ніщо, крім болю, / І на туземному роздоллю / Ми свого бога розп'яли, / Як на Кавказі Прометей*» [14, с. 139]. Образ Моргани символізує нездійсненні надії та мрії, а Дон Кіхота – запал прожектора: «*А все останнє – зайвий час / Пустир, заповнений нудьгою. / Морганою надій і мрій. / Замкнути двері за собою / Втонуту в пустку і спокій, / І ждати, слухати, як мруть / Повільно на вежі години, / Як до воріт нірвани йдуть / Зі шляху зв'язні пилини, / Чекає, аж надійде вал... / Все інше дим, імла, омани, / Безцільний Дон Кіхота пал*» [14, с. 140–141]. Якщо в цьому творі Дон Кіхот – розчарований сучасник-мрійник (можна провести паралель із zdegradovanim Гамлетом Т. С. Еліота), то у вірші «*Хоч ти не пуплях, ні надмірно гарна...*» образ Дон Кіхота автор проєктує на себе. Вірш має присвяту «До І.Р.» і належить до інтимної лірики поета, разом із тим містить і мотив осмислення власної ідентичності. Автор оспівує красу ліричної героїні («*Твоє обличчя – це блакить безхмарна, / Що в ні вечірнє сонце потухає. / Щось душу тягне й хочеться у тобі / Втонити тугу, зроджену в нічниці*» [14, с. 187–188]), але не сподівається на взаємність. Він свідомий, що горда красуня бачить у ньому «*лиш спізненого блазня, Дон Кіхота*». Тут, на нашу думку, Карманський цікаво обіграв і мотив запізнення в часі сервантесівського героя, що жив ідеалами минулого, і його сприйняття іншими як блазня. Характерно, що автор не заперечує такого визначення, як і не намагається вразати серце Іри жалісливими розповідями, адже зізнається, що і «*для роль трагічних я вже припізнився*» [14, с. 187–188]. Таким чином, в інтимний мотив вплітається мотив самовизначення, для оприявлення якого поет оперує образом Дон Кіхота. Тож молодомузівець Петро Карманський

демонструє не тільки осучаснення традиційного персонажа, а і творення нового міфу з відомими інтертекстами для висловлення свого сповненого іронії, сарказму і сатири погляду на світ.

Традиції раннього модернізму в українській літературі розвивали представники його зрілої фази, серед яких поети «Празької школи». Топос Дон Кіхота у їхній рецепції можна розглядати художньою експлікацією ідейних й естетичних проблем, актуальних для їхньої творчості. Показовим для загального сприйняття пражанами ідейно-змістового потенціалу сервантесівського образу є есей Леоніда Мосендза «Народження Дон Кіхота». У цьому творі, на думку І. Набитовича, митець намагається окреслити причини, які «перетворюють сеньйора Кіхана в лицаря Дон Кіхота, досліджує проблему трансформації міщанської душі Кіхана в душу, яка прагне героїчного чину. Шукаючи ту силу, яка сеньйора Кіхану перетворює в Дон Кіхота, Мосендз приходять до переконання, що ця сила – це жадоба безсмертя» [12, с. 53]. «Жадоба безсмертя», реалізована в ідеї чину, є магістральною у творчості пражан, серед образних втілень якої образів Дон Кіхота належить особливе місце. Цікавим вважаємо авторські інтерпретації Євгена Маланюка і Олега Ольжича.

Євген Маланюк як поет, що вміло поєднав у своїй творчості неокласицистичний елемент із неоромантичним, перетворив звернення до прецедентних образів – античних, біблійних і всього обширу західноєвропейського і українського інтертексту – у невід’ємну частину власної поезики. Щодо авторської інтерпретації Дон Кіхота, то, вважаємо, за ідейно-смісловим полем функціонування цього образу, можна виокремити дві тенденції. Перша – це використання інтертекстами в контексті осмислення спільної для всіх пражан теми боротьби за українця проти «хахла» та «малороса» і формування нового психотипу українця чину. Так, у поемі 1926 року «Послання», де автор, за спостереженням Ю. Ковбасенка, «долучився також до дискусії про шляхи розвитку української культури, про вибір між Сходом і Заходом, про долю Європи. З одного боку, він постав за європейський вибір України, але, з другого боку, протистояв ілюзіям засліплених “світлом зі Сходу” “лівих” європейських інтелектуалів: Анрі Барбюса, Джорджа Бернарда Шоу, Ромена Роллана, Анатолія Франса, Освальда Шпенглера та ін.» [5], інтертекстема Дон Кіхота в одному ряді з образами, які контрастують зі збірним образом «хахлацького» натовпу. У «Посланні» (1926) Євген Маланюк докоряє тим, кому «Понад

майбутнє України / Дорожче теплий супокій» і чия «мудрість “моя хата скраю”». На думку поета, така аудиторія не потребує героїв, вона не здатна на вчинки і не вміє цінувати звершень інших: «Колумб, да Вінчі, Алігері чи Дон Кіхот – для неї міт» [9]. Характерно, що в ряд названих реальних особистостей, які пов’язані з величними географічними відкриттями (Колумб), мистецькими революціями (да Вінчі) і творчістю поета-вигнанця, яка підвела підсумок філософським, політичним і літературним шуканням цілої доби (Данте Алігері) Євген Маланюк вписує і головного героя роману Сервантеса. І в такий спосіб визначає його роль у формуванні етичної матриці читача на рівні з досягненнями геніальних митців і дослідників.

Друга тенденція авторської інтерпретації Дон Кіхота, властива і Євгенові Маланюкові, і Олегові Ольжичу, передбачає використання цього образу для означення власної ідентичності чи моделювання «портретів» своїх однодумців. Саме образ сервантесівський герой, на нашу думку, щонайбільше відіграє роль «мови» в інтимно-дружній бесіді Євгена Маланюка зі своїм близьким колом. Якщо образ Гомерового Одисея і мотиви «Одіссеї», які активно реципіював поет, зазвичай входять до авторського мотивного комплексу «еміграція», «чужина», «ностальгія», то образ Дон Кіхота – це персонаж, у якому віддзеркалюється оцінка співрозмовника або ж себе. Так, він двічі зринає у віршах-присвятах одному з найяскравіших поетів-пражан, зачинателеві «Празької школи» Юрієві Дараганові. У першому, 1923 року, Євген Маланюк дякує другу за вірші («Спасибі, любий побратиме, / За китицю цілющих слів!» [8, с. 37]) і зосереджується на власних почуттях. Це момент його роздумів щодо майбутнього як двоюбою зі злом («Вже введено останні сили / В глухий двобій з одвічним злом» [8, с. 37]), сумнівів, чи вистачить сили поетові стати воїном, де оперує знаковими для своєї поезії образами «стилета» і «стилосо» («Та знаю, що тримавший стилос, – / Силет тримати не здола»). Невизначеність і самотність породжують страх перетворитися з критика режиму в наївного романтика. Цей мотив оприявлюється в двох прецедентних постатях – Петронія і Дон Кіхота: «Один, полишений скорботам, / Боюсь: розвіється імла – / Петроній стане Дон Кіхотом, / А вітряками – демон зла...» [8, с. 37]. У цьому контексті поет хотів би бути анти-Дон Кіхотом, бо бачив справжнє, а не вигадане книжне зло. Це протиставлення видається особливо цікавим ще й з огляду на те, що у європейській культурі

Петроній і Дон Кіхот втілюють два полюси людського духу – естетизм і ідеалізм, скепсис і віру, пасивність і дію. Петроній, герой доби занепаду античності, уособлює втомленого спостерігача, для якого життя – гра форм і насолода миттєвим; Дон Кіхот, навпаки, – людину віри, здатну діяти всупереч розчаруванню й абсурду. У такому зіставленні Дон Кіхот постає як духовна антитеза Петронію – лицар мрії проти естета байдужості. Для української еміграційної літератури ця опозиція набуває морального змісту: вона визначає вибір між спогляданням і боротьбою, між витонченим цинізмом і лицарською вірою в сенс людської дії. Але Євген Маланюк у вірші «Юрієві Дараганові» фіксує, на нашу думку, різницю в сприйнятті Петронієм і Дон Кіхотом реальної дійсності: античний письменник фіксує її негативні відразливі сторони у своєму «Сатириконі», а Дон Кіхот живе у вигаданому книжному світі.

Натомість іншу символічну роль відіграє у Євгена Маланюка образ Сервантеса в диптихові «Юрієві Дараганові». У першій частині, написаній 1929 року, коли товариш Євгена Маланюка уже відійшов у засвіти, поет звертається до нього («Вас пригадало, милий Юріє, / Це літо хворе і жагуче, / А Ви вже там»), продовжуючи традицію дружніх послань, яка сягає витоків Горацієвої творчості. Він підтверджує свою відданість справі, яка стає для нього новим полем бою: «Та все ж іду, хоч спотикаюся, / Ген ледве мріє поле бою... / Ні, вже ніколи не покаюся, / Мобілізований добою» [8, с. 416]. Проекуючи авторове зізнання на інтертекстему Дон Кіхота, можна припустити, що маємо також аллюзію на заангажованість героя Сервантеса своєї добою – стати лицарем у нелицарську добу, щоб розбудити в ній потребу боротьби зі злом. Друга частина диптиху написана 9 років потому, у 1936 році, і приводом стала винесена в епіграф подія з празького часопису про занедбану могилу Юрія Дарагана на Ольшанській кладовищі. Тепер пам'ять поета відтворює постать друга, у якій поєднались «Щось старовинне, щось п'янке, / як пісня, як лицарство й слава, / Щось разом ніжне і тужаве, / Мов криця – тверде і крихке» [8, с. 417]. І знову зринає образ героя Сервантеса, коли він висновує: «І щось, либонь, від Дон Кіхота, Бувало, в постаті тремтить» [8, с. 417]. Мотив насмішок, якими супроводжувалося життя Дон Кіхота, Євген Маланюк переадресовує в іншу, традиційну для своєї творчості, мотивну площину – у короткотривалу пам'ять українців-малоросів, які не шанують своїх героїв: «Серця сліпі! Серця калічні! Коротка ця

х а х л а ц ь к а вічність, Непевна і гірка, як дим» [8, с. 417]. Таким чином, образ Дон Кіхота для Євгена Маланюка – це «портрет» і друга, і забутого невдячними нащадками героя.

«Ліричний» аспект рецепції сервантесівського образу – закоханого Дон Кіхота, – який у Грінченка, Карманського і Маланюка перебував у «пасиві», активізує Олег Ольжич у своєму «Дон Кіхоті». На перший погляд, твір є зверненням у кращих традиціях лицарської лірики до Неї («Ляля», на думку дослідників, це Марина Антонич, перше кохання Олега Ольжича [див. : 4], його «Дульсінея»), що поєднується з мотивом мандрівки. В обох варіантах він просторово-конкретний: лірична героїня вирушає в подорож з Праги до Берліна («Ви від їжджаєте. Так просто і природньо / Змінить в потребі Прагу на Берлін»), а поет, який зізнається у своїх давно затаєних почуттях («Ах, Лялько! Я не говорив ніколи... / Це ж глупо так... і соромно... і все... / Котрий вже рік щось душу рве, і коле, / І б'є об діл, і вихорем несе» [13, с. 44]), теж на чужині. Адже вірш написаний на початку 1930-ого року, коли Олег Ольжич формувався як представник покоління української еміграції міжвоєнної, пов'язаного з празьким середовищем. Але для поета «емігрант» – це синонім «бездіяльності». Тоді як і Євген Маланюк, Юрій Клен, Леонід Мосендз, Олег Ольжич сповідував ідею «чинного ідеалізму» – світогляду, де поезія має формувати людину дії. Саме тому «Дон Кіхот» стає не просто ліричним зізнанням, а поетичним маніфестом активного ідеалізму. Вислів «Я Дон Кіхот, не сірий емігрант» [13, с. 44] набуває ролі самовизначення. Це не лише емоційна поза, а проголошення життєвого кредо: залишатися людиною дії, ідеалістом, лицарем духу серед пасивності й розчарування. Можна припустити, що текст має подвійну адресацію: особисту (як звернення до жінки, яку кохає) та суспільну – до сучасників-емігрантів, розгублених між реальністю поразки і тугою за Батьківщиною. Для Олега Ольжича Дон Кіхот не божевільний мрійник, а мисляча людина, яка зберігає віру у високе призначення особистості тоді, коли інші її втрачали чи відмовились від цієї віри. Тобто його Дон Кіхот – це власна світоглядна позиція «діяти, коли інші зневірилися». Так знову утворюється вже традиційна для інтерпретації Дон Кіхота антиномія, на цей раз «активна – пасивна моделі людського існування». Характерно, що, на відміну від розглянутих вище авторських прочитань сервантесівської інтертекстеми, в Олега Ольжича з'являються аллюзії на інші елементи донкіхотівського мотиву – зброєносця Санчо Панси й коня

Дон Кіхота Росінанта. Так Олег Ольжич вводить ще одну ліричну тему побратимства, називаючи реальних акторів свого близького кола: «*Я Санчо Пансом вперто бачу Стеця*» і «*Котрий вже рік настирливо здається, / Що Тимошенко є мій Росінант*» [13, с. 44]. А звертаючись до мотиву вітряків, переносить акцент на невідступність від принципу боротьби: «*А я ж не раз лежав уже без сил, / Коли мене всі вітряки мололи*» [13, с. 44]. Тож інтимно-ліричне звертання Олега Ольжича до жінки, яку кохає, – це обрамлення («*Ви вернетесь небавом <...> розкажете берлінські новинки*») символічного маніфесту активного ідеалізму, «портретом» якого є Дон Кіхот.

Продовження і розвиток незавершеного проекту українського високого модернізму письменниками-шістдесятниками за визначенням передбачали і виразну інтертекстуальність їхнього творчого доробку. Дон Кіхот і донкіхотство стали органічною частиною поетичної мови цієї генерації. Л. Тарнашинська наголошувала, що «пошуки шістдесятниками сковородинівської “повної людини” з тверезою настановою на самовдосконалення й самопізнання (“пізнай себе”) врівноважуються ідеалістичним комплексом “донкіхотства”, творячи дихотомічну модель топології життєвого й творчого шляху цього літературного покоління» [18, с. 142]. У рецепції Ліни Костенко образу Дон Кіхота, зокрема в «Баладі моїх ночей», ця теза отримує виразне підтвердження.

Дослідники (Л. Тарнашинська, Л. Варава, Д. Міщенко, В. Саєнко та ін.) не раз звертали увагу на «*Баладу моїх ночей*» як зразок авторського осмислення образу Дон Кіхота, яке виходить за межі алюзії, а набуває концептуального характеру. Так, О. Варава акцентує на націоналізації архетипу в українському досвіді, де образ Сервантеса постає моральним ідеалом і символом вибору [1]. Л. Тарнашинська узагальнює щодо комплексу «донкіхотства» як етосу самотньої моральної позиції у тоталітарному суспільстві, як екзистенційного вибору «бути» проти видимості «здаватись» [18, с. 142]. В. Саєнко у монографії «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» (2020) висновує, що Дон Кіхот – міфокод, етичний архетип у структурі поезики мисткині [17].

Балада побудована як розмова ліричної героїні з Дон Кіхотом, між якими немає ні часової, ні просторової дистанції: «*мій Дон Кіхот*» (авторка вдається до інтимно-товариського звернення) блукає в українському просторі, позначеному впізнаваними топосами-символами – «у полі,

між козацькими могилами» [6, с. 176] – і постає перед проблемою «митець і натовп», актуальною для шістдесятників, що метафорично висловлена в застереженні: «*Ох, лицарю, не зв'язуйся з отарою – / вона тебе затопче в пилугу*». Він проживає добу, де «*все довкола мертве, зачакловане*» [6, с. 177], яка перетворює його на сучасника авторки. Ліна Костенко зберігає знакові характеристики інтертекстами Дон Кіхота: вітряки, яких (щоправда, марно, стверджує авторка) шукає герой («*мій Дон Кіхот шукає вітряка*»), ворог-чаклун («*і злий чаклун глузує поблизу*»), мотив сприйняття лицаря навіженим («*Ти, Дон Кіхоте, може, біснуватий?*» і «*лицар-недотепа*»), зустріч з отарою овець («*Ідуть великі юрми. / Ти думав – люди, глянув – барани!*»), кінь Росінант. Є також алюзія на здобуте Алонсо Кіханою ім'я лицаря Печального (Сумного) образу, яке в Ліни Костенко перетворюється на характеротвірну ознаку героя: «*Що в тебе є? Печаль і далина. / Тобі не досить просто існувати? / Ти хочеш побороти чаклуна?*» [6, с. 177]. Більше того, так визначається екзистенційний аспект авторської інтерпретації Дон Кіхота як сучасника, який опиняється (як і в Олега Ольжича) перед вибором між різними моделями існування. Перша – це пристосування і прилучення до тієї агресивної «отари», друга модель передбачає активну позицію боротьби зі злом насамперед у його «войовничо-міщанській» личині. На цю думку «працює» і алюзія на зовнішній вигляд Дон Кіхота, якого, як відомо, Сервантес зображував довготелесим худим чоловіком. Ліна Костенко дає промовисте уточнення завдяки фразеологічному елементу «котурни»: «*А ноги довгі, не котурни*», що дозволяє унаочнити героя як незарозумілого, немарнославноного. Дон Кіхот Ліни Костенко як символ, за Л.Тарнашинською, опору інерції і конформізму, залишається самотнім героєм, не потрібним натовпу: «*Ти їм на поміч, лицар-недотепа, / Ти їх рятуюєш, а вони у крик. / Ех, Дон Кіхоте, їм же не тебе. / Не заважай їм на шашлик*» [6, с.176]. Та поетка вірить, що час як «*єдиний секундент*» покаже, що «бути собою», жити повноцінно, а не існувати, є етичною нормою Дон Кіхота-авторки-митців її покоління.

Висновки. Притягальними для українських митців ХХ століття стали насамперед такі визначальні для формування семантичного ядра образу Дон Кіхота концепти, як ідеалізм і утопічність (мотивують дії героя); самопожертва (як форма вірності ідеї); самотність і відчуження (як наслідок моральної несумісності з «реальним» світом); віра в силу слова (визначає символіку його вчин-

ків); гуманізм і милосердя (як головний етичний зміст роману і персонажа).

Традиція художнього осмислення Дон Кіхота як прецедентного образу в автобіографічному мотиві пов'язана з його інтерпретацією Борисом Грінченком («Дон Кіхот»). Акцент на мотивах служіння, самотності героя, невідступності попри марність, на думку, більшості, його зусиль у «боротьбі з вітряками». Така інтерпретація сприймається поетичним автопортретом митця в контексті роздумів про долю лідера в перетворенні охлосу на націю. Схожа інтерпретація стане домінантною у творчості письменників наступних генерацій, що зумовить поєднання особистісного контексту і суспільного.

Попри загальний мотив сумніву і сатиричного погляду на світ, молодомузівець Петро Карманський так само оперує образом Дон Кіхота в художній картині світу («De profundis») та відтворенні інтимних переважань («Хоч ти не пуплях, ні надмірно гарна...»), творячи співмірність між власним «Я» і героєм твору Сервантеса.

У поетів-пражан Євгена Маланюка («Юрієві Дараганові» 1923 року і однойменний диптих 1929 і 1936 рр.) і Олега Ольжича («Дон Кіхот») звернення до топосу Дон Кіхота є, з одного боку, ознакою боротьби за українську літературу як

європейську шляхом підняття культури поетичного письма і відстоюванням свободи власного мистецького простору, інтерпретуючи по-новому образи з «історією», у розмові з однодумцями чи коханими. Із другого боку, свідченням сприйняття авторами творчості як форми ідеологічної боротьби з інертною чи поміркованою частиною еміграції та з «малоросійщиною».

У «Баладі моїх ночей» Ліна Костенко ідентифікує в Дон Кіхотові своє покоління митців-шістдесятників, перед якими особливо гостро постає екзистенційно-аксіологічна опозиція «бути» чи «здаватися». Вибором поетки і тих, кого вона може назвати «мій Дон Кіхот», стає свідоме донкіхотство.

Отже, в українській літературі ХХ століття Дон Кіхот стає більше, ніж літературним персонажем. Він є моделлю людського буття сучасника в національному просторі: його образ синтезує етичну позицію гуманізму, екзистенційний пошук сенсу, естетичну віру у слово. Окрім основних інтерпретацій, що склалися в традиції української літератури щодо Дон Кіхота як об'єкта сатиричного, комічного і трагічного тлумачення, окреслюється рефлексійно-особистісна, яка розширює семантичне поле його сприйняття до складника автобіографічного мотиву, образу-маски автора або ж «портрету» генерації, до якого він належить.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варава О. Б. Інтерпретація образу Дон Кіхота в поезії Ліни Костенко «Балада моїх ночей»: ідеальний вимір. *Вісник Луганського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2009. Ч. I. № 3 (166). С. 139–145.
2. Вірченко Т., Козлов Р. Непокірний: Грані долі. Київ : Київ. у-нт ім. Б. Грінченка, 2023. 372 с.
3. Грінченко Б. Дон Кіхот. Грінченко Б. Вибрані твори. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26916>
4. Іванишин П. Олег Ольжич – гарольд нескореного покоління. Дрогобич : Відродження, 1996. 220 с.
5. Ковбасенко Ю. Євген Маланюк. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5667/1/Y_Kovbasenko_HUL_21_GI_Malanyuk.pdf
6. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
7. Левчик Н. Поетичний світ Бориса Грінченка. *Слово і час*. 2019. №12. С. 33–43. DOI:10.33608/0236-1477.2019.12.33-43
8. Маланюк Є. Поезія. Львів : Літопис, 1992.
9. Маланюк Є. Посланіє. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Malaniuk_Yevhen/Poslaniie
10. Марченко Н., Савчук Р. Дон Кіхот українського міфу. *Українська мова та література*. 2000. № 11. С. 4–5.
11. Міщенко Д. Інтерпретаційні моделі «вічних» мотивів донкіхотства та донжуанства в українській літературі ХХ століття. Дис. ... на здоб. наук. ступ. канд. філ. наук : 10.01.01. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2014.
12. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Граалю: творчість письменника в контексті європейської літератури. Дрогобич : Відродження, 2001. 174 с.
13. Ольжич Олег. Дон Кіхот. *Ольжич Олег. Незнаному воякові*. Київ : Фондація ім. О. Ольжича, 1994. 431 с.
14. Поети «Молодої музи». Зб. / упоряд., авт. передм. та наук. апарату М. Ільницький. Київ : Дніпро, 2006. 672 с.
15. Прищеп О. Мова символів у поезії «Молодої Музи». *Вісник Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2022. Вип. 3(98). С. 57–67. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/36783/1/7.pdf> DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.57-67

16. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи: Монографія. Донецьк, 2005. 343с.
17. Саєнко В. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність. Київ : Смолоскип, 2020. 640 с.
18. Тарнашинська Л. Дискурс донкіхотства як ідеалістична настанова і художньо-естетична практика українських шістдесятників. *Філологічний дискурс*. 2017. №5. С. 123–145.
19. Франко І. Пригоди Дон Кіхота. *Франко І.Я. Зібрання творів*: у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 4. С. 171 – 175.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025